

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رهافت**

سال نوزدهم، شماره ۷۲، پاییز ۱۴۰۴

صفحه ۱۲۹ تا ۱۵۰

ریشه‌های حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران

دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، واحد خرم‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم‌آباد، ایران

مریم شاه‌نظری

استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد خرم‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم‌آباد، ایران

علی قاسمیان *

چکیده

گسترش گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی هم‌زمان با رشد جریان‌های مختلف اسلام‌گرای، در این منطقه شکل گرفته و ریشه در عواملی چون به‌ثبات، سیاسی، فقر و سرخوردگی اجتماعی، ناکارآمدی دولت‌ها و حمایت و مداخله برخی بازیگران خارجی دارد. هدف این مقاله بررسی علل حضور و گسترش گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی و تحلیل تأثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش آن است که علل حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی چیست و این پدیده چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران دارد؟ پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و در چارچوب نظری سازه‌انگاری انجام شده و این فرضیه را طرح می‌کند که ترکیبی از سطح پایین آگاهی اجتماعی، در بخش‌هایی از جوامع آسیای مرکزی، ناکارآمدی ساختارهای حکمرانی، فقر و به‌عدالتی، و همچنین فعالیت و نفوذ برخی کشورهای فرامنطقه‌ای نظیر عربستان سعودی، ایالات متحده آمریکا و اسرائیل، زمینه‌ساز سازمان‌یابی و گسترش گروه‌های سلفی جهادی در این منطقه شده و امنیت ملی ایران را تحت تأثیر قرار داده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از منظر سازه‌انگاری، تأثیر حضور گروه‌های سلفی تکفیری بر امنیت ملی ایران ماهیتی چندبعدی دارد و در دو بعد مادی شامل حوزه‌های اقتصادی و سیاسی، و معنوی شامل هنجارها و ارزش‌های فرهنگی و مذهبی بروز می‌یابد. در نتیجه، این پدیده به تضعیف همگرایی منطقه‌ای و افزایش آسیب‌پذیری امنیت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران منجر شده است.

کلیدواژه: آسیای مرکزی، ایران، سلفی جهادی، سازه‌انگاری، امنیت ملی.

* نویسنده مسئول: ali.ghasemiyan@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 19, No.72, Fall 2025, P 129-150

rahyaftjournal.ir

The Roots of Salafi-Jihadist Presence in Central Asia and Its Implications for the National Security of the Islamic Republic of Iran: A Constructivist Analysis

Maryam Shah Nazari

PhD Student, Department of Political Science, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran

Ali Qasemian *

Assistant Professor, Department of Political Science, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran

Abstract

The expansion of Salafi-jihadist groups in Central Asia has emerged alongside the growth of various Islamist movements in the region and is rooted in a combination of political instability, socio-economic deprivation, weak governance, and external interventions. This article aims to analyze the causes of Salafi-jihadist presence in Central Asia and examine its implications for the national security of the Islamic Republic of Iran. Employing a descriptive-analytical method within a constructivist theoretical framework, the study argues that the interaction of fragile identities, normative governance failures, and transnational ideological networks has facilitated the organization and

* Corresponding Author: ali.ghasemiyan@gmail.com

How to Cite: Shah Nazari, M., Qasemian, A. (2025). The Roots of Salafi-Jihadist Presence in Central Asia and Its Implications for the National Security of the Islamic Republic of Iran: A Constructivist Analysis, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(72), 129-150.

Date Received: 7 January 2025 Date Accepted: 27 July 2025

spread of Salafi-jihadist groups. The findings indicate that the impact of these groups on Iran's national security is multidimensional, affecting political, economic, and cultural domains through both material and ideational mechanisms.

Keywords: Salafi-Jihadism; Central Asia; National Security; Islamic Republic of Iran; Constructivism

Introduction

Since the collapse of the Soviet Union, Central Asia has undergone profound political, social, and ideological transformations. The newly independent republics faced simultaneous challenges of state-building, economic transition, and identity formation. Within this context, various Islamic movements re-emerged, some of which gradually evolved into radical and violent forms. Among them, Salafi-jihadist groups have gained particular prominence, not only as local security threats but also as transnational actors embedded in global jihadist networks. For the Islamic Republic of Iran, Central Asia constitutes a strategically significant peripheral region due to geographic proximity, historical and cultural ties, and shared security concerns. The growing presence of Salafi-jihadist actors in this region raises important questions regarding Iran's national security, particularly in political, economic, and cultural dimensions. Existing studies often approach this phenomenon through materialist or security-centric lenses, emphasizing poverty, repression, or foreign intervention. While these factors are important, such approaches remain insufficient to explain how radical ideologies gain legitimacy and why their impact extends beyond direct military threats. This study adopts a constructivist perspective to address the following question: What are the underlying causes of Salafi-jihadist presence in Central Asia, and how does this phenomenon affect the national security of the Islamic Republic of Iran? The central argument is that Salafi-jihadism in Central Asia is not merely a reaction to material conditions but a socially constructed outcome of identity crises, normative breakdowns, and competing regional discourses.

Materials and Methods

The research employs a descriptive-analytical methodology based on qualitative analysis of academic literature, policy documents, and secondary sources related to Central Asia, Salafi-jihadism, and Iranian

foreign and security policy. Data were collected through library and documentary research, including scholarly books, peer-reviewed articles, and authoritative analytical reports. The theoretical framework of the study is constructivism in international relations, which emphasizes the role of identities, norms, and intersubjective meanings in shaping political behavior. Key concepts such as identity formation, the social construction of anarchy, and the mutual constitution of agents and structures guide the analysis. Rather than treating security threats as objective and fixed, this approach allows for an examination of how Salafi-jihadist groups are produced, legitimized, and perceived within specific social and political contexts, and how these perceptions influence Iran's security environment.

Discussion

From a constructivist standpoint, the rise of Salafi-jihadist groups in Central Asia reflects deep identity vacuums created after the Soviet collapse. Weak national narratives, limited political inclusion, and authoritarian governance models undermined state legitimacy and facilitated the appeal of alternative transnational identities. Salafi-jihadism provided a simplified, absolutist framework that offered meaning, belonging, and moral clarity to marginalized individuals and groups. These dynamics were reinforced by external influences, including transnational jihadist networks and ideological support from actors outside the region. Such interactions demonstrate the agent-structure relationship emphasized by constructivism: Salafi-jihadist groups emerge from fragile normative structures while simultaneously reproducing instability through violence and radical discourse. For Iran, the implications extend beyond direct security threats. Politically, the spread of Salafi-jihadism contributes to unfavorable perceptions of political Islam in Central Asia, indirectly affecting Iran's regional image and diplomatic engagement. Economically, insecurity and instability reduce trust and hinder long-term cooperation, trade, and connectivity projects involving Iran. Culturally, Salafi-jihadist narratives challenge Iran's religious and civilizational influence by promoting exclusionary interpretations of Islam that foster sectarian suspicion.

Thus, the impact on Iran's national security is multidimensional, operating through both material channels, such as instability and weakened cooperation, and ideational channels, including identity

contestation and normative marginalization.

Conclusion

This study demonstrates that Salafi-jihadist presence in Central Asia cannot be adequately understood through purely material or security-oriented explanations. A constructivist analysis reveals that identity crises, normative governance failures, and transnational ideological interactions play a decisive role in the emergence and persistence of these groups. The findings indicate that the consequences for the national security of the Islamic Republic of Iran are indirect yet significant, affecting political relations, economic opportunities, and cultural influence. Addressing these challenges requires moving beyond reactive security measures toward strategies that emphasize regional norm-building, identity dialogue, and cooperative frameworks aimed at reducing ideological polarization. By recognizing the socially constructed nature of radicalization and insecurity, Iran and regional actors may better mitigate the long-term risks posed by Salafi-jihadism in Central Asia.

مقدمه

آسیای مرکزی در دهه‌های اخیر به دلایل متعددی چون بیکاری و فقر گسترده، بی‌ثباتی‌های سیاسی و اقتصادی، ناکارآمدی دولت‌ها، ضعف نهادهای مدنی و برداشت‌های سطحی و بعضاً افراطی از دین، به یکی از بسترهای مستعد برای نفوذ و گسترش گروه‌های سلفی جهادی تبدیل شده است. این شرایط در کنار خلأهای هویتی و مشروعیتی ناشی از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، زمینه‌ای فراهم کرده است که در آن جریان‌های رادیکال بتوانند خود را به‌عنوان بدیلی هویتی، معنابخش و حتی عدالت‌خواهانه بازنمایی کنند. افزون بر این، آسیای مرکزی به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی خاص خود، همواره در کانون رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای قرار داشته است. وجود منابع گسترده انرژی، قرار گرفتن در مسیرهای اصلی ترانزیتی، همجواری با افغانستان و پاکستان، نزدیکی به چین و استان سین‌کیانگ، و هم‌مرزی یا مجاورت راهبردی با ایران و روسیه، این منطقه را به فضایی جذاب برای بازیگران غیردولتی خشونت‌محور، از جمله گروه‌های سلفی جهادی، تبدیل کرده است. اهمیت ترانزیتی منطقه همچنین فرصت‌هایی برای اقتصاد غیررسمی، قاچاق و تأمین مالی شبکه‌های افراطی فراهم ساخته است. از منظر ژئوپلیتیکی، آسیای مرکزی به‌عنوان حوزه نفوذ سنتی روسیه و هم‌زمان منطقه پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، همواره در محاسبات راهبردی ایالات متحده و متحدانش جایگاه ویژه‌ای داشته است. در این چارچوب، جریان‌های سلفی-تکفیری نه صرفاً به‌عنوان پدیده‌هایی خودجوش، بلکه به‌مثابه ابزارهایی برای ایجاد بی‌ثباتی، تضعیف همگرایی منطقه‌ای و اعمال فشار بر اضلاع مسکو، تهران و پکن قابل تحلیل‌اند. هرچند تحلیل جریان‌های افراطی در نگاه نخست ساده می‌نماید، اما بررسی عمیق‌تر فرآیند شکل‌گیری و گسترش آنها نشان می‌دهد که این جریان‌ها در بسیاری موارد درون ساختارهای سیاسی، هنجاری و بین‌المللی خاصی پرورش یافته و بازتولید شده‌اند؛ ساختارهایی که حتی حامیان اولیه این گروه‌ها نیز در نهایت از پیامدهای ناامن‌ساز آن مصون نمانده‌اند. با توجه به این شرایط، حضور و فعالیت گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی پیامدهای متعددی در سطوح امنیتی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی برای جمهوری اسلامی ایران به همراه دارد. از این رو، پرسش اصلی مقاله آن است که بسترها و زمینه‌های گسترش گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی چیست و این پدیده چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران برجای می‌گذارد. مقاله حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با اتکا به چارچوب نظری سازه‌انگاری، در پی پاسخ به این پرسش است. اهمیت و ضرورت این پژوهش از آن‌جا ناشی می‌شود که ایران به‌عنوان همسایه و بازیگر تأثیرگذار در محیط پیرامونی آسیای مرکزی، به‌طور مستقیم از تحولات امنیتی این منطقه متأثر می‌شود. پیوندهای تاریخی، فرهنگی و

تمدنی ایران با بخش‌هایی از آسیای مرکزی، در کنار منافع امنیتی و اقتصادی، سبب شده است که هرگونه نامنی، رادیکالیزاسیون یا بی‌ثباتی هنجاری در این منطقه، پیامدهایی فراتر از مرزهای ملی داشته باشد. در همین چارچوب، هشدارهای مقامات عالی جمهوری اسلامی ایران درباره خطر گسترش تروریسم و افراط‌گرایی به مناطق پیرامونی، نشان‌دهنده اهمیت راهبردی این موضوع در سطح سیاست خارجی و امنیت ملی است.

پیشینه تحقیق

مقاله «واکاوی گفتمان تکفیری-سلفی‌گری در جهان اسلام» نوشته صادقی و همکاران (۱۳۹۴)، با بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان لاکلائو و موف، به تبیین منطق معنایی و فکری جریان تکفیری-سلفی می‌پردازد. نویسندگان با پرهیز از تقلیل این پدیده به تحولات معاصر عراق و سوریه، ریشه‌های تاریخی سلفی‌گری را از ابن تیمیه تا اندیشه‌های سید قطب دنبال کرده و فروپاشی خلافت عثمانی را نقطه عطف شکل‌گیری این گفتمان می‌دانند. یافته‌ها نشان می‌دهد که دال «خلافت» به‌عنوان دال مرکزی، محور مفصل‌بندی گفتمان داعش بوده و از طریق آن، مشروعیت‌سازی و غیریت‌پردازی صورت می‌گیرد. این پژوهش نشان می‌دهد تکفیری‌گری بیش از آنکه پدیده‌ای صرفاً امنیتی باشد، برساخته‌ای گفتمانی و هویتی است.

مقاله «بررسی مقایسه‌ای اصول فکری تشیع (با تمرکز بر امام خمینی) و نوسلفی‌گری (با تمرکز بر داعش)» نوشته خاکسار، میراحمدی و صفوی، به‌صورت توصیفی-تحلیلی به تبیین مبانی اندیشه‌ای دو گفتمان متعارض تشیع و نوسلفی‌گری می‌پردازد. نویسندگان نشان می‌دهند که تعارض میان داعش و تشیع، ریشه در تفاوت‌های بنیادین اصول فکری این دو دارد. در حالی که تشیع، با تأکید بر اجتهاد، عقل‌گرایی، عدالت، وحدت اسلامی و ملاحظه زمان و مکان، قرائتی پویا و انعطاف‌پذیر از دین ارائه می‌دهد، نوسلفی‌گری بر نص‌گرایی، تکفیر فراگیر، نفی عقل و لزوم نابودی دولت‌ها استوار است. این پژوهش با تمرکز بر اندیشه امام خمینی، ماهیت ایدئولوژیک و تقابلی نوسلفی‌گری را روشن می‌سازد.

«شبکه‌های فراملی سلفی و جهادی: از شورش مستقل تا شبکه‌ای بی‌رهبر» نوشته ژان فرانسوا راتل (۲۰۲۰) به بررسی تحول جریان‌های جهادی سلفی در قفقاز در پی فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی می‌پردازد. نویسنده نشان می‌دهد که ورود جنگجویان عرب و عناصر وابسته به القاعده به چچن و قفقاز در فاصله سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۶، نقش تعیین‌کننده‌ای در اسلامی‌سازی و سپس جهادی‌سازی مقاومت‌های محلی داشته است. در ادامه، شکل‌گیری «امارت قفقاز»، مبانی ایدئولوژیک آن و پیوندهایش با جهاد جهانی سلفی تحلیل می‌شود. بخش پایانی فصل به بررسی عوامل انگیزشی پیوستن نیروهای قفقازی به جهاد فراملی، به‌ویژه در سوریه و عراق، اختصاص

دارد. نویسنده استدلال می‌کند که جهاد سوریه به دلیل شرایط زمینه‌ای، نمادین و لجستیکی، به‌عنوان «جهادی برتر» ادراک شده و همین امر موجب شبکه‌ای شدن و فراملی شدن جریان‌های سلفی جهادی شده است. این پژوهش با تأکید بر بُعد شبکه‌ای و فراملی افراط‌گرایی، برای تحلیل گسترش سلفی‌گری جهادی در مناطق پیرامونی از جمله آسیای مرکزی اهمیت نظری دارد.

«ایران و آسیای مرکزی: رژیم رادیکال، سیاست عمل‌گرایانه» نوشته دیوید مناشری (۱۹۹۸) به بررسی سیاست جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری‌های تازه‌استقلال‌یافته آسیای مرکزی پس از فروپاشی اتحاد شوروی می‌پردازد. نویسنده استدلال می‌کند که با وجود برداشت‌های اولیه از ایران به‌عنوان بازیگری ایدئولوژیک و انقلابی، سیاست تهران در آسیای مرکزی بیش از آنکه مبتنی بر صدور ایدئولوژی باشد، ماهیتی عمل‌گرایانه و منافع‌محور داشته است. مناشری نشان می‌دهد که ایران در رقابت با بازیگرانی چون ترکیه، کوشیده است از طریق همکاری‌های اقتصادی، فرهنگی و دیپلماتیک، جایگاه خود را در فرآیند هویت‌یابی و سیاست‌گذاری خارجی این جمهوری‌ها تثبیت کند. اهمیت این اثر برای پژوهش حاضر در آن است که تصویر قالبی «تهدید ایدئولوژیک ایران» را به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد که فاصله‌گرفتن کشورهای آسیای مرکزی از ایران، بیش از آنکه ناشی از رفتار واقعی تهران باشد، محصول ادراکات امنیتی و رقابت‌های ژئوپلیتیکی بوده است.

«رادیکالیسم اسلامی در آسیای مرکزی» نوشته مورات لامولین (۲۰۱۰) به بررسی تاریخی و ساختاری ظهور و گسترش اسلام رادیکال در آسیای مرکزی و قفقاز پس از فروپاشی اتحاد شوروی می‌پردازد. نویسنده با تأکید بر اینکه این مناطق به‌طور سنتی دارای اسلام معتدل و سکولاریزه بوده‌اند، رادیکالیزاسیون را پدیده‌ای مدرن می‌داند که ریشه در فروپاشی نظم شوروی، بحران هویت، افت شدید سطح معیشت، ضعف انسجام اجتماعی و سرکوب دولت‌های سکولار دارد. به‌زعم لامولین، عوامل خارجی همچون نفوذ جریان‌های فراملی، جنگ افغانستان و تاجیکستان، و فعالیت گروه‌هایی مانند القاعده و حزب‌التحریر، نقش مهمی در تشدید رادیکالیسم داشته‌اند. این پژوهش با برجسته‌سازی پیوند میان بحران هویت، سرکوب سیاسی و شبکه‌های فراملی، چارچوبی تحلیلی برای فهم رادیکالیسم اسلامی در آسیای مرکزی فراهم می‌کند.

نوآوری پژوهش

نوآوری اصلی این پژوهش در گذار از تحلیل‌های توصیفی و تقلیل‌گرایانه به یک تبیین نظری منسجم از ریشه‌های حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی و پیامدهای آن برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نهفته است. برخلاف بخش قابل توجهی از مطالعات پیشین که افراط‌گرایی را صرفاً در چارچوب متغیرهای اقتصادی، امنیتی یا مداخلات خارجی بررسی

کرده‌اند، این تحقیق با بهره‌گیری از رهیافت سازه‌انگاری، نشان می‌دهد که شکل‌گیری و گسترش جریان‌های سلفی جهادی نتیجه برهم‌کنش هویت‌های شکننده، ناکارآمدی هنجاری دولت‌ها و بازنمایی‌های امنیتی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است.

نوآوری دیگر پژوهش در پیوندزدن تحلیلی میان سطح منطقه‌ای آسیای مرکزی و امنیت ملی ایران است؛ به گونه‌ای که تهدید سلفی‌گری نه به‌عنوان خطری مستقیم و صرفاً نظامی، بلکه به‌مثابه پدیده‌ای چندبعدی با پیامدهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی برای ایران تبیین می‌شود. همچنین این تحقیق با برجسته‌سازی نقش ادراکات هویتی و چرخه متقابل هویت-امنیت-منفعت، نشان می‌دهد که چرا ایران علی‌رغم رفتار عمل‌گرایانه خود، در برخی گفتمان‌های منطقه‌ای ذیل «اسلام سیاسی مسئله‌ساز» بازنمایی شده است. در مجموع، نوآوری این پژوهش در ارائه چارچوبی تحلیلی است که افراط‌گرایی سلفی را به‌عنوان مسئله‌ای هنجاری-ساختاری فهم می‌کند و امکان بازاندیشی در سیاست منطقه‌ای ایران را فراهم می‌سازد.

مبانی نظری: سازه‌انگاری

سازه‌انگاری به‌عنوان یکی از رویکردهای مهم در نظریه روابط بین‌الملل، بر نقش هنجارها، ایده‌ها، باورها و هویت‌ها در شکل‌گیری رفتار بازیگران سیاسی تأکید دارد. برخلاف رویکردهای مادی‌گرا که منافع و تهدیدها را اموری عینی و از پیش‌داده تلقی می‌کنند، سازه‌انگاری بر این باور است که واقعیت اجتماعی، از جمله مفاهیمی چون امنیت، تهدید و منافع ملی، در فرآیند تعاملات اجتماعی و سیاسی ساخته و بازساخته می‌شود. در این چارچوب، هویت ملی نقشی محوری در تعیین ترجیحات و کنش‌های دولت‌ها ایفا می‌کند و نمی‌توان آن را جدا از بسترهای اجتماعی و تاریخی تحلیل کرد (Erbas, 2022). ظهور سازه‌انگاری به‌عنوان چرخشی اجتماعی در نظریه‌پردازی روابط بین‌الملل، امکان توجه به هویت و هنجارها را به‌عنوان متغیرهای توضیحی فراهم ساخت و نشان داد که سیاست جهانی صرفاً عرصه رقابت مادی نیست، بلکه میدان معنا، تفسیر و بازنمایی نیز به‌شمار می‌رود. از این منظر، منافع دولت‌ها نه اموری ثابت، بلکه برآمده از تعاریفی هستند که بازیگران از «خود» و «دیگری» ارائه می‌کنند (ویر، ۲۰۱۴).

در چارچوب سازه‌انگاری، رابطه کارگزار و ساختار رابطه‌ای دوسویه است. دولت‌ها و بازیگران غیردولتی از یک‌سو درون ساختارهای هنجاری و معنایی موجود کنش می‌کنند و از سوی دیگر، از طریق همین کنش‌ها به بازتولید یا تغییر آن ساختارها می‌پردازند. همان‌گونه که هوپف اشاره می‌کند، هویت‌ها تعیین می‌کنند که یک دولت چه کسی است و بر اساس همین هویت‌ها، مجموعه‌ای خاص از علائق، ترجیحات و الگوهای رفتاری شکل می‌گیرد. در این معنا، هویت نه تنها بیانگر خودتعریف بازیگر است، بلکه راهنمای کنش او در عرصه سیاست بین‌الملل

نیز محسوب می شود (Hopf, 1998) وندت و کاتزنشتاین از پیشگامان برجسته سازه‌انگاری، هرچند در وزن دهی به عوامل داخلی و بین‌المللی تفاوت‌هایی دارند، اما هر دو بر نقش مرکزی هویت در شکل‌گیری سیاست خارجی تأکید می‌کنند. وندت بیشتر بر ساختار بین‌المللی و تعاملات میان دولت‌ها تمرکز دارد، در حالی که کاتزنشتاین محیط‌های داخلی و فرهنگی را منبع اصلی شکل‌گیری هویت‌های دولتی می‌داند (Finnemore & Sikkink, 2001). این تمایز برای تحلیل وضعیت آسیای مرکزی اهمیت دارد؛ چرا که در این منطقه، هم ساختارهای بین‌المللی و هم زمینه‌های داخلی، در تولید و گسترش افراط‌گرایی نقش آفرین بوده‌اند. بر اساس این رهیافت، منافع جمهوری اسلامی ایران نیز بر مبنای تعریفی خاص از هویت تاریخی، فرهنگی و مذهبی خود شکل گرفته است. در نگاه سازه‌انگارانه، ارزش‌ها و منافع غیرمادی نه تنها هم‌سنگ منافع مادی‌اند، بلکه در بسیاری موارد نقش تعیین‌کننده‌تری در سیاست خارجی ایفا می‌کنند. از این رو، روابط ایران با کشورهای آسیای مرکزی را می‌توان در چارچوب پیوندهای مادی و معنوی، و در تعامل میان هویت، امنیت و منفعت تحلیل کرد (مشیرزاده، ۱۳۹۲). در نتیجه، سازه‌انگاری چارچوبی مناسب برای تبیین تأثیر حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی بر امنیت ملی ایران فراهم می‌آورد؛ زیرا این رویکرد امکان تحلیل هم‌زمان ابعاد هنجاری، هویتی و مادی امنیت را فراهم می‌سازد و نشان می‌دهد که افراط‌گرایی نه صرفاً یک تهدید نظامی، بلکه پدیده‌ای ریشه‌دار در ساختارهای معنایی و سیاسی منطقه است. در این چارچوب، آسیای مرکزی به‌عنوان بخشی از حوزه تمدنی و پیرامونی ایران، جایگاهی ویژه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران دارد و هرگونه تحول امنیتی، اقتصادی یا هنجاری در این منطقه، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر منافع و امنیت ملی ایران اثرگذار خواهد بود.

عوامل حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای میانه

از منظر سازه‌انگاری، دولت‌ها و بازیگران سیاسی هویت خود را در بستر تعاملات اجتماعی، فرهنگی و هنجاری شکل می‌دهند و بر همین اساس، محیط بین‌المللی و پدیده‌هایی نظیر هرچ و مرج یا آنارشی را تفسیر می‌کنند. در این چارچوب، آنارشی نه یک وضعیت عینی و ثابت، بلکه برساخته‌ای اجتماعی است که معنا و پیامدهای آن بسته به هویت‌ها، باورها و ادراکات بازیگران متفاوت می‌شود. از این رو، کشورهایی با هویت‌های متعارض، نه تنها منافع متفاوتی تعریف می‌کنند، بلکه تهدیدها و فرصت‌های پیرامونی را نیز به شیوه‌ای متفاوت می‌فهمند. الکساندر وندت بر همین مبنا تأکید می‌کند که دولت‌ها جهان را نه آن‌گونه که «هست»، بلکه آن‌گونه که «می‌فهمند» می‌بینند؛ فهمی که ریشه در هنجارها، باورها و هویت‌های اجتماعی نخبگان و جوامع دارد (Wendt, 1992).

با اتکا به این چارچوب، گسترش و حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی را نمی‌توان صرفاً به عوامل امنیتی یا اقتصادی تقلیل داد، بلکه باید آن را حاصل برهم‌کنش پیچیده‌ای از ساختارهای هنجاری، بحران‌های هویتی، ناکارآمدی‌های سیاسی و مداخلات خارجی دانست. در این منطقه، ضعف دولت‌ها در تولید هویت ملی فراگیر، عدم ثبات سیاسی و تداوم شکاف‌های اجتماعی، فضایی ایجاد کرده است که در آن، گفتمان‌های رادیکال می‌توانند خود را به‌عنوان بدیلی معنادار و حتی عدالت‌خواهانه عرضه کنند. هم‌زمان، حضور بازیگران خارجی با هویت‌ها و منافع متعارض نسبت به دولت‌های آسیای مرکزی، این فرآیند را تشدید کرده و به بازتولید هنجارهای خشونت‌محور یاری رسانده است.

مطالعات متعددی نشان می‌دهد که پیوستن افراد به گروه‌های جهادی الزاماً محصول فقر مطلق یا بی‌سوادی نیست، بلکه در بسیاری موارد، ریشه در بحران معنا، جست‌وجوی هویت جمعی و احساس تعلق دارد. برخی پژوهشگران بر نقش پیوندهای برادری، همبستگی گروهی و آرمان‌گرایی در جذب جوانان به جریان‌های جهادی تأکید کرده‌اند (Matveeva, 2018). یافته‌های آنا ماتویوا درباره جهادگران قرقیزستان نیز نشان می‌دهد که بسیاری از این افراد، مردان جوان با تحصیلات نسبتاً بالا و پیشینه اجتماعی متوسط بوده‌اند؛ الگویی که با نتایج پژوهش‌های ساجمن هم‌خوانی دارد (Sageman, 2004). او ادوارد لمون نیز در بررسی جهادگران تاجیک، به تنوع سطح تحصیلات و حتی سابقه اشتغال برخی از آنان در نهادهای دولتی اشاره می‌کند (Lemon, 2016). این داده‌ها نشان می‌دهد که افراط‌گرایی خشونت‌آمیز در آسیای مرکزی را باید بیش از آنکه محصول محرومیت مادی صرف دانست، نتیجه ترکیب فقر نسبی، سرخوردگی اجتماعی، سرکوب سیاسی و بحران هویت تلقی کرد (Sharipova & Beissembayev, 2021). بر این اساس، می‌توان عوامل حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی را در دو دسته کلی عوامل داخلی و عوامل خارجی صورت‌بندی کرد. عوامل داخلی شامل بی‌ثباتی سیاسی، فقر و سرخوردگی اجتماعی، و ناکارآمدی دولت‌هاست؛ در حالی که عوامل خارجی عمدتاً به حمایت‌ها و مداخلات بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بازمی‌گردد. این عوامل نه به‌صورت مستقل، بلکه در پیوندی دوسویه و تقویت‌کننده عمل می‌کنند.

۱. بی‌ثباتی سیاسی

بی‌ثباتی سیاسی یکی از مهم‌ترین بسترهای ساختاری برای رشد جریان‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی به‌شمار می‌رود. دره فرغانه، به‌عنوان کانون تاریخی احیای اسلامی و فعالیت گروه‌های سلفی جهادی، نمونه‌ای بارز از این وضعیت است. تراکم جمعیت، فقر گسترده، افت سطح آموزش پس از فروپاشی شوروی و استقرار رژیم‌های اقتدارگرا و فاسد، شرایطی فراهم

کرده است که در آن، سیاست‌های سرکوبگرانه دولت‌ها نه تنها به مهار افراط‌گرایی منجر نشده، بلکه به رادیکالیزه شدن بخشی از جامعه انجامیده است.

گروه‌های سلفی جهادی فعال در آسیای مرکزی عمدتاً حامل قرائتی تکفیری از اسلام‌اند که سایر مسلمانان را به ارتداد متهم کرده و خشونت را ابزار مشروع تغییر می‌دانند. بسیاری از فعالان اسلام‌گرا در این منطقه تحت تأثیر آموزه‌های سلفی، به‌ویژه از طریق تحصیل یا ارتباط با مراکز مذهبی در عربستان سعودی، سوریه و مصر، از به رسمیت شناختن نهادهای رسمی دولتی سر باز زده و به تقابل مسلحانه با دولت‌های خود روی آورده‌اند (Botobekov, 2019). در سال‌های اخیر، اهداف این گروه‌ها از مطالبات محلی فراتر رفته و به ایده خلافت جهانی پیوند خورده است؛ امری که آنها را به بخشی از شبکه فراملی سلفی جهادی بدل کرده و میدان فعالیتشان را به خاورمیانه نیز گسترش داده است (Tucker, 2018).

ساختارهای سیاسی آسیای مرکزی، که اغلب در زمره دولت‌های رانتیر یا شبه‌رانتیر قرار می‌گیرند، با فقدان شفافیت، ضعف نهادهای نظارتی و نبود رسانه‌های مستقل مواجه‌اند. این وضعیت، اگرچه در کوتاه‌مدت به حفظ اقتدار رژیم‌ها کمک می‌کند، اما در بلندمدت موجب فرسایش مشروعیت، تضعیف اعتماد عمومی و کاهش کارآمدی حکمرانی می‌شود. فساد گسترده، بی‌طرفی ضعیف قوه قضائیه و اجرای گزینشی قانون، دولت‌ها را در معرض بحران مشروعیت قرار داده و آنها را به دولت‌هایی آسیب‌پذیر بدل کرده است (آلیکرو و سائنا، ۱۳۸۲؛ Ostrowski, 2011).

۲. فقر و سرخوردگی اجتماعی

فقر و سرخوردگی اجتماعی، به‌ویژه در قالب فقر نسبی و احساس تبعیض، از دیگر عوامل مهم در جذب افراد به گروه‌های سلفی جهادی است. بخش قابل توجهی از افراط‌گرایان آسیای مرکزی نه در کشورهای خود، بلکه در جریان مهاجرت کاری به کشورهایی چون روسیه و ترکیه رادیکال شده‌اند. تجربه حاشیه‌نشینی، تبعیض و بی‌ثباتی شغلی در این کشورها، زمینه‌ساز پذیرش گفتمان‌های رادیکال بوده است (Saradzhyan, 2018).

مطالعات میدانی در میان جوامع قرقیز، ازبک و تاجیک نشان می‌دهد که بسیاری از جذب‌شدگان به گروه‌های جهادی، تجربه‌های شخصی یا جمعی از بی‌عدالتی، انسداد فرصت‌های شغلی و شکست اجتماعی داشته‌اند (Nasritdinov, 2018). گروه‌های تروریستی، به‌ویژه داعش، با بهره‌گیری از این احساسات، روایت‌هایی از برابری، عدالت و هویت جمعی ارائه داده‌اند و از طریق تصویرسازی قهرمانانه از جهاد، وعده دستمزد، رفاه و برادری، اقلیتی از افراد سرخورده را جذب کرده‌اند. این فرآیند نشان می‌دهد که رادیکالیزاسیون در آسیای مرکزی بیش از آنکه

پدیده‌ای صرفاً مذهبی باشد، واکنشی اجتماعی به ساختارهای نابرابر و سرکوبگر است (Lemon, 2018).

۳. ناکارآمدی دولت

ناکارآمدی دولت‌ها در آسیای مرکزی، در پیوند با اقتدارگرایی سیاسی و ضعف نهادهای مدنی، نقش تعیین‌کننده‌ای در گسترش افراط‌گرایی ایفا کرده است. ترکیب سرکوب سیاسی و محرومیت اقتصادی، به‌ویژه در کشورهای چون ازبکستان و تاجیکستان، به‌عنوان پیش‌زمینه‌ای برای رشد گروه‌های سلفی جهادی عمل کرده است (Botobekov, 2019). فقدان دموکراسی، تمرکز قدرت، بحران‌های اقتصادی و ناتوانی دولت‌ها در پاسخ‌گویی به مطالبات اجتماعی، مانع شکل‌گیری جامعه مدنی فعال شده و عرصه را برای کنشگران رادیکال باز گذاشته است.

پایداری ساختارهای قبیله‌ای و وفاداری‌های قومی، همراه با فرهنگ سیاسی سنتی، موجب شده است که رقابت‌های سیاسی در بسیاری از موارد رنگ و بوی قومی به خود بگیرد. تحولات سیاسی در قرقیزستان و جنگ داخلی تاجیکستان، بیش از آنکه جنبش‌هایی دموکراتیک باشند، بازتاب تعارضات قومی و قبیله‌ای بوده‌اند. این وضعیت، در کنار نقض گسترده حقوق بشر و سرکوب سازمان‌یافته هرگونه صدای مستقل، نه‌تنها افراط‌گرایی را مهار نکرده، بلکه به رادیکالیزه شدن بخشی از جامعه انجامیده است (Melvin, 2001).

۴. حمایت‌های خارجی

در سطح ساختاری، حمایت‌ها و مداخلات خارجی نقش مهمی در تداوم و گسترش گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی ایفا کرده‌اند. از منظر سازه‌نگاری، دولت‌های قدرتمندتر قادرند هنجارها و قواعد مسلط را بر اساس ارزش‌ها و منافع خود شکل دهند و از این طریق، ادراک دولت‌ها از تهدید و امنیت را جهت‌دهی کنند. در این چارچوب، حمایت برخی بازیگران خارجی از جریان‌های سلفی جهادی را می‌توان تلاشی برای تضعیف نفوذ رقبای منطقه‌ای، به‌ویژه ایران، روسیه و چین، تلقی کرد.

گرایش مجدد جوامع آسیای مرکزی به اسلام پس از فروپاشی شوروی، در کنار فعالیت‌های تبلیغی و فرهنگی برخی کشورها، به شکل‌گیری گروه‌ها و احزاب اسلامی متنوعی انجامید که بخشی از آنها در مسیر سلفی جهادی قرار گرفتند (Khodayar et al., 2022). حساسیت آسیای مرکزی از این حیث حتی بیش از قفقاز است؛ چرا که این منطقه می‌تواند به‌عنوان اهرمی ژئوپلیتیکی در رقابت‌های کلان قدرت‌های جهانی مورد استفاده قرار گیرد (قربانی، ۱۳۹۳). نفوذ جریان‌های تکفیری جهانی در دهه ۱۹۹۰ نیز مسلمانان آسیای مرکزی، از جمله بخشی از جامعه

او یغور، را تحت تأثیر قرار داد و آنان را به شبکه های فراملی جهادی پیوند زد (Gunaratna, 2018). در مجموع، حضور گروه های سلفی جهادی در آسیای مرکزی را باید نتیجه برهم کنش ساختارهای داخلی ناکارآمد و مداخلات خارجی هدفمند دانست؛ برهم کنشی که در چارچوب سازه انگاری، نه تنها امنیت، بلکه هویت و منافع بازیگران منطقه ای را نیز دگرگون کرده است. تأثیر حضور گروه های سلفی جهادی در آسیای میانه بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سازه انگاری، امنیت ملی مفهومی چندبعدی و برساخته است که تنها به تهدیدات مادی و نظامی محدود نمی شود، بلکه در پیوندی وثیق با هویت، هنجارها و ادراکات متقابل شکل می گیرد. بر این اساس، حضور گروه های سلفی جهادی در آسیای مرکزی را نمی توان صرفاً تهدیدی امنیتی در معنای کلاسیک آن دانست، بلکه باید آن را پدیده ای دانست که هم زمان امنیت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر قرار می دهد. این تأثیرگذاری، نه به صورت مستقیم و خطی، بلکه در قالب چرخه ای متقابل میان هویت، امنیت و منافع ملی بروز می یابد.

۱. تأثیر بر امنیت اقتصادی

از منظر سازه انگاری، امنیت اقتصادی صرفاً به شاخص های عینی مانند حجم تجارت یا سرمایه گذاری محدود نمی شود، بلکه به ادراک بازیگران از ثبات، اعتماد و قابلیت پیش بینی محیط پیرامونی نیز وابسته است. حضور و فعالیت گروه های سلفی جهادی در آسیای مرکزی، از این منظر، موجب افزایش نااطمینانی و کاهش جذابیت این منطقه برای همکاری های اقتصادی پایدار با جمهوری اسلامی ایران شده است. تاجیکستان به دلیل مجاورت ژئوپلیتیکی با افغانستان و حضور شمار قابل توجهی از اتباع خود در گروه داعش، با نگرانی های جدی امنیتی مواجه است. این نگرانی ها سبب شده است که دولت تاجیکستان، مبارزه با تروریسم را در اولویت سیاست خارجی خود قرار دهد و در این مسیر، به همکاری با بازیگرانی چون عربستان سعودی تمایل نشان دهد. در این میان، مؤلفه مذهبی و سنی بودن اکثریت جمعیت تاجیکستان، در کنار فعالیت های تبلیغی عربستان، نقش مهمی در جهت دهی به سیاست خارجی این کشور ایفا کرده است. نتیجه این روند، تضعیف جایگاه ایران در مناسبات اقتصادی و سیاسی با تاجیکستان، علی رغم پیوندهای زبانی و فرهنگی، بوده است (اصولی، ۱۳۹۶). در سطحی گسترده تر، نفوذ تبلیغاتی و ایدئولوژیک سلفی گری در آسیای مرکزی، که به ویژه از طریق شبکه های مذهبی و رسانه ای مورد حمایت عربستان گسترش یافته، به ایجاد نوعی واگرایی هنجاری نسبت به ایران انجامیده است. این وضعیت، اعتماد متقابل را کاهش داده و هزینه های تعامل اقتصادی ایران با کشورهای منطقه را افزایش داده است. نمونه هایی از این روند را می توان در سردی روابط اقتصادی با تاجیکستان،

پیچیدگی روابط با ترکمنستان و احتیاط ازبکستان در توسعه مناسبات با ایران مشاهده کرد. در عین حال، برخی فرصت‌های اقتصادی همچنان پابرجاست. توسعه تجارت غیرنفتی ایران با ازبکستان، گفت‌وگوهای مربوط به پروژه‌های ترانزیتی مانند چابهار و خطوط ریلی، و تمایل کشورهای آسیای مرکزی به دسترسی به بنادر جنوبی ایران، نشان می‌دهد که امنیت اقتصادی ایران در این منطقه به‌طور کامل تضعیف نشده است. با این حال، استمرار حضور و نفوذ جریان‌های سلفی جهادی، به‌عنوان عاملی بی‌ثبات‌کننده، موجب شده است که این فرصت‌ها به‌صورت بالقوه باقی بمانند و به سطحی پایدار و نهادی ارتقا نیابند.

۲. تأثیر بر امنیت سیاسی

در بعد سیاسی، حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی به بازتعریف ادراک دولت‌های منطقه از ایران انجامیده است. از منظر سازه‌انگاری، سیاست خارجی دولت‌ها بر پایه تصورات آنها از نقش خود و دیگران در نظام منطقه‌ای شکل می‌گیرد. در این چارچوب، گسترش افراط‌گرایی سنی در آسیای مرکزی، به‌ویژه با حمایت یا بهره‌برداری بازیگران خارجی، به تقویت گفتمان ایران‌هراسی و احتیاط سیاسی نسبت به تهران منجر شده است.

سیاست ایران در آسیای مرکزی طی سال‌های اخیر عمدتاً ماهیتی تدافعی و محافظه‌کارانه داشته و بیش از آنکه مبتنی بر ابتکار عمل باشد، در چارچوب ملاحظات امنیتی و محدودیت‌های بین‌المللی تعریف شده است (کرمی، ۱۳۸۷). این رویکرد، در کنار فشارهای آمریکا و متحدانش، زمینه را برای کاهش نقش‌آفرینی فعال ایران در ترتیبات منطقه‌ای فراهم کرده است. ایالات متحده با هدف تضعیف نفوذ روسیه، چین و ایران، تلاش کرده است از آسیای مرکزی به‌عنوان بخشی از پروژه‌های ژئوپلیتیکی کلان خود بهره‌برداری کند؛ پروژه‌هایی که در آنها مقابله با افراط‌گرایی، گاه بهانه‌ای برای حضور و نفوذ بیشتر بوده است (پسندیده، ۱۳۸۹). در این میان، عربستان سعودی با بهره‌گیری از ابزارهای مذهبی و مالی، توانسته است جای پای در برخی کشورهای آسیای مرکزی باز کند. گشایش سفارت‌ها، حمایت از نهادهای دینی و ترویج قرائت سلفی از اسلام، بخشی از راهبرد ریاض برای محدودسازی نفوذ ایران در این منطقه بوده است (میرمحمدی، ۱۳۹۱). این روند، نه تنها بر روابط دوجانبه ایران با کشورهای منطقه تأثیر منفی گذاشته، بلکه امکان شکل‌گیری ترتیبات امنیتی منطقه‌ای مبتنی بر همکاری را نیز تضعیف کرده است. در نتیجه، حضور گروه‌های سلفی جهادی به‌صورت غیرمستقیم به انزوای نسبی ایران در آسیای مرکزی انجامیده و ظرفیت‌های بالقوه برای همکاری سیاسی و امنیتی مشترک علیه تهدید افراط‌گرایی را کاهش داده است.

۳. تأثیر بر امنیت فرهنگی

امنیت فرهنگی در چارچوب سازه‌انگاری، به توانایی دولت در حفظ و بازتولید هویت مطلوب خود در تعامل با دیگر بازیگران اشاره دارد. جمهوری اسلامی ایران، هویت فرهنگی و مذهبی خاصی را در سیاست خارجی خود بازنمایی می‌کند که مبتنی بر ترکیبی از اسلام، تاریخ تمدنی و استقلال سیاسی است. حضور گروه‌های سلفی جهادی با قرائتی متعارض از اسلام در آسیای مرکزی، این هویت را به چالش کشیده و امنیت فرهنگی ایران را تحت تأثیر قرار داده است. کشورهای آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی، برای خروج از بحران هویت، به تاریخ‌سازی و بازتعریف هویت ملی خود روی آوردند. در این فرآیند، هرگونه نفوذ فرهنگی خارجی، به‌ویژه نفوذ مذهبی، با حساسیت نگریده شده است. فعالیت گروه‌های افراطی که داعیه حکومت اسلامی دارند، و حضور اتباع آسیای مرکزی در گروه‌هایی چون داعش، نگرانی دولت‌های منطقه را نسبت به هرگونه پیوند میان دین و سیاست تشدید کرده است. در چنین فضایی، ایران نیز گاه در چارچوب کلی «اسلام سیاسی» مورد سوءظن قرار گرفته است. رقابت فرهنگی میان ایران و عربستان در کشورهایی مانند تاجیکستان، نمونه روشنی از این وضعیت است. عربستان با ترویج وهابیت و حمایت از شبکه‌های تبلیغی، کوشیده است نفوذ فرهنگی ایران را محدود کند و در این مسیر، از شکاف‌های هویتی و مذهبی بهره برده است (مقدم، ۱۳۹۶). این رقابت، به‌ویژه پس از بحران سوریه، ابعاد تازه‌ای یافته و به رادیکالیزه‌شدن بخشی از فضای مذهبی منطقه انجامیده است. در عین حال، ایران تلاش کرده است از طریق ابزارهای فرهنگی نرم، مانند تبادلات دانشگاهی، مراکز فرهنگی و کرسی‌های ایران‌شناسی، حضور خود را در آسیای مرکزی حفظ کند. با این حال، گسترش گفتمان سلفی جهادی و پیوند آن با جریان‌های فراملی افراط‌گرا، موجب شده است که این تلاش‌ها با محدودیت‌ها و سوءظن‌های فزاینده‌ای مواجه شود (Peyrouse, 2009).

انطباق تئوریک

در چارچوب سازه‌انگاری، واقعیت‌های امنیتی نه به‌عنوان داده‌هایی عینی و ثابت، بلکه به‌مثابه برساخته‌هایی اجتماعی درک می‌شوند که در بستر تعاملات هویتی، هنجاری و گفتمانی شکل می‌گیرند. بر این اساس، حضور و گسترش گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی را نمی‌توان صرفاً واکنشی به فقر، بی‌ثباتی یا مداخله خارجی دانست، بلکه باید آن را نتیجه برهم‌کنش میان ساختارهای هویتی شکننده، ناکارآمدی هنجاری دولت‌ها و بازنمایی‌های امنیتی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تلقی کرد. این تحلیل، با دیدگاه وندت هم‌خوان است که آنارشی را «آنچه دولت‌ها از آن می‌سازند» می‌داند و تأکید می‌کند که تهدید و امنیت، تابع تفسیرهای بین‌الذله‌اند، نه الزامات ساختاری صرف (Wendt, 1992).

در آسیای مرکزی، فروپاشی نظم شوروی، خلأ هویتی عمیقی ایجاد کرد که دولت‌های جدید نتوانستند آن را با هویت ملی فراگیر و مشروع پر کنند. در چنین فضایی، گروه‌های سلفی جهادی با ارائه روایت‌هایی ساده، قطعی و فراملی از هویت اسلامی، توانستند خود را به‌عنوان بدیلی معنادار معرفی کنند. این امر دقیقاً منطبق با منطق سازه‌انگاری است که هویت را پیش شرط تعریف منافع می‌داند؛ به این معنا که افراد و گروه‌ها، پیش از آنکه به دنبال منافع مادی باشند، در پی پاسخ به این پرسش‌اند که «که هستند» و «به کجا تعلق دارند» (Hopf, 1998).

از سوی دیگر، ناکارآمدی دولت‌های آسیای مرکزی در تولید هنجارهای مشروع حکمرانی، سبب شد که سرکوب سیاسی و امنیتی جایگزین مدیریت هنجاری شود. این رویکرد، نه تنها افراط‌گرایی را مهار نکرد، بلکه به بازتولید چرخه‌ای از بی‌اعتمادی، سرخوردگی و رادیکالیزاسیون انجامید. در زبان سازه‌انگاری، می‌توان گفت که این دولت‌ها در سطح ساختار هنجاری شکست خورده‌اند و همین شکست، فضا را برای کنشگری کارگزاران غیردولتی خشونت‌محور فراهم کرده است. رابطه کارگزار-ساختار در اینجا دوسویه است: گروه‌های سلفی جهادی محصول این ساختارند، اما هم‌زمان با کنش خود، به تداوم آناژشی هنجاری کمک می‌کنند (Finnemore & Sikkink, 2001).

در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی، حمایت‌ها و بهره‌برداری‌های خارجی از جریان‌های سلفی جهادی را می‌توان در چارچوب «قدرت هنجارساز» تحلیل کرد. دولت‌های مسلط، با بازنمایی خاصی از تهدید، می‌کوشند نظم مطلوب خود را در منطقه تثبیت کنند. حمایت مستقیم یا غیرمستقیم از جریان‌های افراطی، در این معنا، نه صرفاً ابزار ژئوپلیتیکی، بلکه تلاشی برای بازتعریف هنجارهای امنیتی آسیای مرکزی در تقابل با نفوذ ایران، روسیه و چین است. این تحلیل با دیدگاه کاتزنشتاین هم‌خوان است که تأکید می‌کند هنجارها و فرهنگ امنیتی، در تعامل میان سطوح داخلی و بین‌المللی شکل می‌گیرند (Katzenstein, 1996).

تأثیر این روند بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نیز در چارچوب سازه‌انگاری، چندبعدی و غیرخطی است. حضور گروه‌های سلفی جهادی، بیش از آنکه تهدیدی مستقیم و نظامی علیه ایران باشد، به بازتعریف ادراک دولت‌های آسیای مرکزی از ایران انجامیده است. ایران، در گفتمان امنیتی برخی از این دولت‌ها، نه به‌عنوان شریک تمدنی، بلکه در ذیل مفهوم کلی «اسلام سیاسی» و در کنار سایر بازیگران مذهبی مسئله‌ساز بازنمایی شده است. این بازنمایی، امنیت اقتصادی ایران را از طریق کاهش اعتماد و افزایش هزینه تعامل، امنیت سیاسی را از طریق محدودسازی نقش‌آفرینی منطقه‌ای، و امنیت فرهنگی را از طریق تضعیف نفوذ هنجاری و تمدنی تحت تأثیر قرار داده است.

در مجموع، انطباق تئوریک سازه‌انگاری با یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که افراط‌گرایی سلفی در آسیای مرکزی، نه یک پدیده حاشیه‌ای، بلکه بخشی از یک چرخه هویتی-امنیتی است که در آن، ساختارهای ناکارآمد، کنشگران رادیکال و رقابت‌های هنجاری منطقه‌ای یکدیگر را بازتولید می‌کنند. فهم این چرخه، شرط لازم برای بازاندیشی در بایسته‌های رفتاری جمهوری اسلامی ایران و حرکت به سوی همگرایی منطقه‌ای و مهار آناارشی هنجاری است.

مؤلفه تحلیلی	تبیین در سازه‌انگاری	مصادیق در آسیای مرکزی	پیامد برای امنیت ملی ایران
هویت	هویت مبنای تعریف منافع، تهدید و الگوی کنش بازیگران است و پیش از منافع مادی شکل می‌گیرد	خلأ هویتی پسا شوروی و گرایش به هویت فراملی سلفی-جهادی به عنوان بدیل معنابخش	بازنمایی ایران ذیل کلیت «اسلام سیاسی» و کاهش تمایز هویتی مثبت ایران
آناارشی	آناارشی برساخته اجتماعی است و معنا و شدت آن تابع تفسیر بازیگران از یکدیگر است	بی‌ثباتی هنجاری، ضعف مشروعیت دولت‌ها و تفسیر امنیتی از دین	افزایش نااطمینانی، بدبینی سیاسی و محدود شدن تعاملات منطقه‌ای ایران
کارگزار-ساختار	کارگزاران درون ساختارها کنش می‌کنند و هم‌زمان به بازتولید یا تغییر آنها می‌پردازند	گروه‌های سلفی جهادی محصول ناکارآمدی ساختارها و بازتولیدکننده ناامنی	تداوم چرخه تهدیدات پیرامونی و فشار غیرمستقیم امنیتی بر ایران
هنجارها	هنجارها رفتار مشروع و نامشروع را تعریف می‌کنند و قدرت هنجارساز دارند	ترویج هنجارهای سلفی توسط بازیگران خارجی و شبکه‌های تبلیغی	تضعیف نفوذ هنجاری و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه
امنیت	امنیت مفهومی چندبعدی، هویتی و وابسته به ادراکات متقابل است	پیوند امنیت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با افراط‌گرایی	آسیب‌پذیری غیرمستقیم امنیت ملی ایران در هر سه بعد

نتیجه‌گیری

روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای آسیای مرکزی، افزون بر پیوندهای فرهنگی و ارزشی، به‌طور فزاینده‌ای تحت تأثیر ملاحظات امنیتی، منافع ملی و گسترش جریان‌های سلفی جهادی در این منطقه قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که رهیافت سازه‌انگاری، به دلیل تأکید هم‌زمان بر ابعاد مادی و غیرمادی امنیت، و توجه ویژه به نقش هویت‌ها، هنجارها و ادراکات متقابل، چارچوبی مناسب برای تبیین بسترها و زمینه‌های حضور گروه‌های سلفی تکفیری در آسیای میانه و تحلیل تأثیرات آن بر منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران فراهم می‌آورد. در این چارچوب، امنیت نه صرفاً محصول تهدیدات عینی، بلکه نتیجه بازنمایی‌ها و تفسیرهای هویتی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تلقی می‌شود. حضور اتباع آسیای مرکزی در ساختار گروه‌هایی مانند داعش و فعالیت این گروه‌ها در مناطق شمالی افغانستان، می‌تواند در خدمت برخی اهداف ژئوپلیتیکی ایالات متحده در آسیای مرکزی و

قفقاز، به‌ویژه در مجاورت مرزهای جنوبی روسیه و مرزهای شمالی جمهوری اسلامی ایران، قرار گیرد. هرچند حمایت از جریان‌های تندرو و تقویت سلفی‌گری ممکن است در کوتاه‌مدت منافع برخی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را تأمین کند، اما تجربه کشورهای چون افغانستان و سوریه به‌روشنی نشان می‌دهد که این راهبردها در بلندمدت به معضلی امنیتی بدل می‌شوند که حتی حامیان اولیه آن نیز قادر به مهار پیامدهای ضدبشری و بی‌ثبات‌کننده آن نخواهند بود. در نهایت، این جریان‌های افراطی نه‌تنها امنیت منطقه، بلکه ثبات نظام بین‌الملل را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ امری که در این مقاله، پیامدهای آن برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران بررسی شد.

جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان بازیگری که همواره نقش ثبات‌ساز در محیط پیرامونی خود ایفا کرده است، از گسترش ناامنی در آسیای مرکزی و قفقاز متأثر می‌شود. نادیده‌گرفتن این نقش از سوی برخی کشورها، به‌ویژه در چارچوب رقابت‌های ژئوپلیتیکی، زمینه را برای گسترش جریان‌های سلفی جهادی فراهم می‌کند و ناامنی را به پدیده‌ای بازتولیدشونده در منطقه بدل می‌سازد. موقعیت آسیای مرکزی و قفقاز به‌عنوان حوزه نفوذ سنتی روسیه و هم‌زمان منطقه پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، موجب شده است که این فضا همواره در معرض فشار و مداخله ایالات متحده و متحدانش قرار داشته باشد. در این چارچوب، جریان‌های افراط‌گرای سلفی جهادی به یکی از ابزارهای اعمال فشار محور غربی-عربی علیه سه ضلع مسکو، تهران و پکن تبدیل شده‌اند.

در سطح منطقه‌ای، دولت‌های آسیای مرکزی ناگزیرند در راهبردهای خود بازنگری کنند. اتخاذ سیاست‌های مذهبی متعادل، فاصله‌گرفتن از رویکردهای صرفاً امنیتی و تمرکز بر مدیریت هنجاری افراط‌گرایی، به‌ویژه در حوزه ایدئولوژی، فضای مجازی و اقدامات پیشگیرانه، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. همچنین، بهبود سیاست خارجی و تفکیک ملاحظات ژئوپلیتیکی از رقابت‌های ایدئولوژیک، به‌ویژه در کشورهایی مانند تاجیکستان، می‌تواند از تأثیرگذاری لابی‌های خارجی و تشدید واگرایی هویتی بکاهد. بازبینی مستمر وضعیت میدانی و طراحی راهبردهای مبتنی بر «قدرت نرم» برای مقابله با دستگاه تبلیغاتی جریان‌های رادیکال، از دیگر الزامات مدیریت پایدار امنیت در منطقه است.

افزون بر این، فقدان معیارهای روشن برای تمایز میان دینداری عادی و رادیکالیسم، می‌تواند به سیاست‌های تبعیض‌آمیز و سرکوب‌های کور منجر شود؛ سیاست‌هایی که نه‌تنها افراط‌گرایی را مهار نمی‌کنند، بلکه به گسترش پایگاه اجتماعی آن کمک می‌کنند. تجربه‌هایی نظیر برخوردهای سلبی و تحقیرآمیز با مظاهر ظاهری دینداری در برخی کشورهای منطقه، نشان داده است که چنین اقداماتی پیامد معکوس داشته و به تشدید رادیکالیسم انجامیده است.

در نهایت، هرچند ترس برخی کشورهای آسیای مرکزی از انزوای در برابر ایالات متحده، آنان را به اتخاذ سیاست‌های بی‌طرفانه یا فاصله‌گرفتن از ایران سوق داده است، اما واقعیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه، زمینه‌های همکاری پایدار با جمهوری اسلامی ایران را همچنان حفظ کرده است. محصوربودن این کشورها در خشکی و نیاز به دسترسی به آب‌های آزاد و مسیرهای ترانزیتی، ایران را به‌عنوان شریکی طبیعی و دروازه‌ای به بازارهای جهانی مطرح می‌سازد. در این چارچوب، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با اتخاذ سیاست خارجی سنجیده، تقویت دیپلماسی فرهنگی و بهره‌گیری از ظرفیت‌هایی نظیر دیپلماسی شهری و تعاملات غیررسمی میان نهادهای محلی، فرهنگی و اجتماعی، به کاهش سوءظن‌ها و تقویت همگرایی منطقه‌ای در برابر تهدید مشترک افراط‌گرایی کمک کند.

استناد به این مقاله: شاه نظری، مریم، قاسمیان، علی. (۱۴۰۴). ریشه‌های حضور گروه‌های سلفی جهادی در آسیای مرکزی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۲)، ۱۲۹-۱۵۰.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- Alikier, R., & Saina, J. (2003). *Fault lines of conflict in Central Asia and the South Caucasus* (M. R. Golshan-Pazhouh et al., Trans.). Tehran: Abrar Moaser Institute for Cultural and International Studies. (in Persian)
- Botobekov, U. (2019). Think like a jihadist: Anatomy of Central Asian Salafi groups. *Modern Diplomacy*.
<https://moderndiplomacy.eu/2019/05/29/think-like-jihadist-anatomy-of-central-asian-salafi-groups/>
- Erbas, I. (2022). Constructivist approach in foreign policy and international relations. *Journal of Positive School Psychology*, 6(3).
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (2001). Taking stock: The constructivist research program in international relations and comparative politics. *Annual Review of Political Science*, 4, 391–416.
- Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security*, 23(1), 171–200.
- Katzenstein, P. J. (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press.
- Laumulin, M. (2010). Islamic radicalism in Central Asia. In *Religion and Security in South and Central Asia* (pp. 1–11). Routledge.
- Lemon, E. J. (2016). Building resilient secular citizens: Tajikistan's response to the Islamic State. *Caucasus Survey*, 4(3), 261–281.
- Lemon, E. (2018). Pathways to violent extremism: Evidence from Tajik recruits to Islamic State. *The Harriman Magazine*.
- Matveeva, A. (2018). Radicalisation and violent extremism in Kyrgyzstan: On the way to the caliphate? *The RUSI Journal*, 163(1), 30–46.
- Melvin, N. J. (2001). *Authoritarian pathways in Central Asia*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Menashri, D. (1998). Iran and Central Asia: Radical regime, pragmatic politics. In *Central Asia Meets the Middle East* (pp. 1–25). Routledge.
- Ratelle, J.-F. (2020). Transnational Salafi and jihadist networks: From an independent insurgency to a leaderless network. In *Routledge Handbook of the Caucasus* (1st ed., pp. 1–14). Routledge.
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sharipova, D., & Beissembayev, S. (2021). Causes of violent extremism in Central Asia: The case of Kazakhstan. *Studies in Conflict & Terrorism*, 46(9).
- Tucker, N. (2018). What happens when your town becomes an ISIS recruiting ground? *Central Asia Program*.
- Weber, M. (2014). Between “issues” and “oughts”: IR constructivism, critical theory, and the challenge of political philosophy. *European Journal of International Relations*, 20, 516–543.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- آلیکر، ر.، و سائنا، ج. (۱۳۸۲). *گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی* (م.ر. گلشن‌پژوه و دیگران، مترجمان). تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- اصولی، قاسم. (۱۳۹۶). *نقش عربستان در سردی روابط ایران و تاجیکستان*. وب‌سایت theinternational.
<http://theinternational.ir/west-of-asia/item/663>
- کریمی، جهانگیر. (۱۳۸۷). ایران و اوراسیای مرکزی: آشننگی نقش و عملکرد. دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱(۱).
- مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۹۲). *تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل* (چاپ هشتم). تهران: سمت.
- صادقی، سید شمس‌الدین، اخوان کاظمی، مسعود، و محمدی، محمد کریم. (۱۳۹۴). *واکاوی گفتمان تکفیری-سلفی‌گری در جهان اسلام*. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۹(۳۲)، ۱۰۵–۱۲۸.
- خاکسار، علی محمد، میراحمدی، منصور، و صفوی، حمزه. (۱۳۹۵). *بررسی مقایسه‌ای اصول فکری تشیع (با تمرکز بر امام خمینی) و نوسلفی‌گری (با تمرکز بر داعش)*. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۷)، ۳۹–۵۶.

References [In Persian]

- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sharipova, D., & Beissembayev, S. (2021). Causes of violent extremism in Central Asia: The case of Kazakhstan. *Studies in Conflict & Terrorism*, 46(9).
- Tucker, N. (2018). What happens when your town becomes an ISIS recruiting ground? *Central Asia Program*.
- Weber, M. (2014). Between “isses” and “oughts”: IR constructivism, critical theory, and the challenge of political philosophy. *European Journal of International Relations*, 20, 516–543.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- foreign policy and international relations. *Journal of Positive School Psychology*, 6(3).
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (2001). Taking stock: The constructivist research program in international relations and comparative politics. *Annual Review of Political Science*, 4, 391–416.
- Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security*, 23(1), 171–200.
- Karami, Jahangir. (2008). Iran and Central Eurasia: Role confusion and performance disorder. *Central Eurasian Studies Quarterly*, 1(1). (in Persian)
- Katzenstein, P. J. (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press.
- Khaksar, Ali Mohammad, Mirahmadi, Mansour, & Safavi, Hamzeh. (2016). A comparative study of Shi'a intellectual principles (with emphasis on Imam Khomeini) and neo-Salafism (with emphasis on ISIS). *Islamic Revolution Approach Quarterly*, 10(37), 39–56. (in Persian)
- Laumulin, M. (2010). *Islamic radicalism in Central Asia*. In *Religion and Security in South and Central Asia* (pp. 1–11). Routledge.
- Lemon, E. (2018). Pathways to violent extremism: Evidence from Tajik recruits to Islamic State. *The Harriman Magazine*.
- Lemon, E. J. (2016). Building resilient secular citizens: Tajikistan's response to the Islamic State. *Caucasus Survey*, 4(3), 261–281.
- Matveeva, A. (2018). Radicalisation and violent extremism in Kyrgyzstan: On the way to the caliphate? *The RUSI Journal*, 163(1), 30–46.
- Melvin, N. J. (2001). *Authoritarian pathways in Central Asia*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Menashri, D. (1998). *Iran and Central Asia: Radical regime, pragmatic politics*. In *Central Asia Meets the Middle East* (pp. 1–25). Routledge.
- Moshirzadeh, Hamira. (2013). *Transformation in international relations theories* (8th ed.). Tehran: SAMT Publications. (in Persian)
- Osooli, Ghasem. (2017). The role of Saudi Arabia in the cooling of Iran–Tajikistan relations. *The International*. <http://theinternational.ir/west-of-asia/item/663> (in Persian)
- Ratelle, J.-F. (2020). *Transnational Salafi and jihadist networks: From an independent insurgency to a leaderless network*. In *Routledge Handbook of the Caucasus* (1st ed., pp. 1–14). Routledge.
- Sadeghi, Seyed Shams al-Din, Akhavan Kazemi, Masoud, & Mohammadi, Mohammad Karim. (2015). Discourse analysis of Takfiri–Salafi ideology in the Islamic world. *Islamic Revolution Approach Quarterly*, 9(32), 105–128. (in Persian)